

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ
وَجْعَلْهُمُ الْخَيْرَ الْأَمْثَلِ الْخَيْرِ الْأَكْثَرِ
وَجْعَلْهُمُ الْبَرَّ الْأَبْدَانِ وَالْجَنَّةَ الْأَعْلَى

هنرهای کاربردی

دو فصلنامه‌ی تخصصی هنرهای کاربردی
پرديس هنر، دانشگاه سمنان

زمینه‌ی انتشار: هنر

شماره‌ی ۲، بهار و تابستان ۱۳۹۲

صاحب امتیاز: دانشگاه سمنان

شاپا: ۰۲۶۰-۲۲۵۲

مدیر مسئول: دکتر سید ابوتراب احمد پناه

سرديبير: دکتر محمد خزایی

قائم مقام سردبير: ابراهيم باقري

هیأت تحریریه به ترتیب حروف الفبا:

دکتر یعقوب آژند	استاد دانشکده هنرهای تجسمی، پردیس هنرهای زیبا- دانشگاه تهران
دکتر سید ابوتراب احمد پناه	استادیار پردیس هنر- دانشگاه سمنان
دکتر حسن اکبری بیرق	دانشیار دانشکده علوم انسانی- دانشگاه سمنان
مهدی حسینی	استاد دانشکده هنرهای تجسمی- دانشگاه هنر تهران
دکتر عبدالمجید حسینی راد	دانشیار پردیس هنرهای زیبا- دانشگاه تهران
دکتر محمد خزایی	دانشیار دانشکده هنر- دانشگاه تربیت مدرس تهران
دکتر ابوالقاسم دادور	دانشیار دانشکده هنر- دانشگاه الزهراء تهران

مدیر داخلی: محسن ناصری

طراح نشانه‌ی نشریه: جواد پویان

طراح جلد، یونیفورم و صفحه‌آرای: محسن ناصری

تصویر روی جلد: اسفندیار و سیمرغ، برگی از شاهنامه فردوسی (هافتون)

ناشر: انتشارات دانشگاه سمنان

قیمت: ۵۰۰۰ تومان

نشانی نشریه: سمنان، میدان دانشگاه، جنب پارک جنگلی سوکان، پردیس هنر دانشگاه سمنان،

دفتر نشریه هنرهای کاربردی تلفکس: ۰۲۳۱-۳۳۴۰۰۶۲

پست الکترونیکی: aaj@mail.semnan.ac.ir

وب سایت نشریه: <http://aaj.semnan.ac.ir>

داوری مقالات این شماره بنا به موضوع، به وسیله اعضای هیأت داوران نشریه انجام شده است. مقالات مندرج لزوماً نقطه نظرات "هنرهای کاربردی" نبوده و مسئولیت مقالات به عهده‌ی نویسندگان محترم می‌باشد.

فهرست

- ۵ در جستجوی مسجد عتیق کنگاور
علی رنگچیان عضو هیأت علمی گروه مرمت بنا دانشکده هنر دانشگاه سمنان
- ۱۵ آسیب شناسی تحولات هنر منبت کاری در گلپایگان
صدیقه یآوری^۱، دکتر علی اصغر فهیمی فر^۲
۱- کارشناسی ارشد هنر اسلامی از دانشگاه تربیت مدرس
۲- استادیار دانشگاه تربیت مدرس
- ۲۳ استحکامات نظامی عصر باوندیان در طبرستان
دکتر عابد تقوی^۱، دکتر حسن هاشمی زرج آباد^۲
۱- استادیار گروه باستان شناسی دانشگاه مازندران
۲- استادیار گروه باستان شناسی دانشگاه بیرجند
- ۳۷ قالی ایرانی در سفرنامه های عصر قاجار
حسین کمندلو کارشناس ارشد پژوهش هنر، عضو هیأت علمی گروه فرش دانشکده هنر دانشگاه سمنان
پارک باستان شناسی، عملکردی برای حفاظت محوطه های باستانی درون شهری
- ۴۵ در روند توسعه زندگی مدرن
وحید حیدری^۱، فاطمه ارژمند^۲
۱- کارشناس ارشد مرمت و احیاء بناها و بافت های تاریخی، عضو هیأت علمی دانشکده هنر دانشگاه سمنان
۲- کارشناس ارشد مرمت و احیاء بناها و بافت های تاریخی
- ۵۹ آموزش هنر سفالگری و تأثیر آن در خلاقیت دانش آموزان ابتدایی
دکتر شهرام واحدی^۱، دکتر مهدی محمدزاده^۲، مریم انصاری یکتا^۳
۱- استادیار دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه تبریز
۲- استادیار دانشکده هنر اسلامی دانشگاه هنر اسلامی تبریز
۳- کارشناس ارشد هنر اسلامی دانشگاه هنر اسلامی تبریز
- ۷۱ رهیافت هایی در تبیین اصول حریم محیطی طراحی مسکن از دیدگاه قرآن کریم
دکتر محمدرضا بمانیان
استاد دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس
- ۸۴ چکیده مشروح مقالات به انگلیسی

در جستجوی مسجد عتیق کنگاور^۱

علی رنگچیان*

عضو هیأت علمی گروه مرمت بنا دانشکده هنر دانشگاه سمنان

(تاریخ دریافت مقاله: ۹۱/۱۱/۸، تاریخ پذیرش نهایی: ۹۲/۲/۲۰)

چکیده:

شهر کهن کنگاور آثار تاریخی قابل اعتنایی دارد؛ نام‌دارترین آنها معبد آناهیتا است. دیگر آثار تاریخی کنگاور همواره در سایه شهرت معبد آناهیتا قرار گرفته و کمتر مورد توجه قرار گرفته‌اند. از آن جمله می‌توان مجموعه امامزاده ابراهیم(ع) را نام برد. بقعه امامزاده ابراهیم(ع) در مرکز شهر کنگاور، در گوشه شمال غربی معبد بنا شده شامل اجزاء و عناصری تاریخی است. از آنجا که این مجموعه فاقد کتیبه و تاریخ است و عملیات پی‌گردی و حفاری در آن صورت نگرفته، تعیین قدمت اجزاء مجموعه دشوار است. از سویی بنابر اخبار، کنگاور در سده‌های نخست اسلامی صاحب مسجد معتبری شد که مونس‌الاستاد، حاجب مقتدر بالله آن را بنا کرده بود. از این مسجد امروز چیزی نمانده است. نگارنده بر اساس پژوهش میدانی و اخبار تاریخی، این مجموعه را بررسی کرده و به رابطه میان مسجد عتیق و مجموعه فعلی اندیشیده است.

واژه‌های کلیدی:

کنگاور، مسجد عتیق، امامزاده ابراهیم(ع)، مسجد جامع، معبد آناهیتا

دشواری مطالعات

بررسی موقعیت و نسبت امامزاده ابراهیم (ع) با بستر تاریخی و فرهنگی‌اش با دشواری‌هایی همراه است؛ حذف بناهای اطراف امامزاده از سال ۱۳۴۸ به بعد که به قصد دستیابی به پیکر معبد آناهیتا صورت گرفت، رابطه بقعه با بافت پیرامون را در هاله‌ای از ابهام فرو برده است. اگر قبل از آغاز فعالیت‌های باستانشناسی و پاکسازی و تخریب محله گچکن آنجا را مستندسازی می‌کردند امروزه میتوانستیم بدانیم چه آثار مهم و ارزشمندی در آنجا بوده است. این موضوع به پژوهش‌های امروز و آینده کمک می‌کند. البته باید به یاد آورد که در سال ۱۳۳۶ زلزله مهیبی شهر کنگاور را لرزاند و به احتمال موجب ویرانی بناهای بسیاری شد. چنان که مسجد جامع و بقعه امامزاده را تجدید بنا کردند، اما آثار فراوانی از جمله حمام‌های مذکور جان سالم به در بردند.

متأسفانه در حال حاضر از مجموع آثار دوران ۱۴۰۰ ساله اسلامی بر روی معبد آناهیتا فقط بقایای حمامی که منتسب به سده چهارم هجری است باقی مانده، در حالی که در اخبار مورخان و جغرافیدانان و سیاحان این دوران مکرر ذکر شهر کنگاور (قصرالصوص) - که متصل به معبد آناهیتا بوده است - آمده است. شهری که اعتبار آن به حدی بوده که مسجد جامعش را حاجب خلیفه عباسی ساخته بود.^۳

ضمن آن که آثاری از حفریات باستانشناسی به دست آمده که زندگی پیوسته این شهر در کنار معبد را گواهی می‌کند. از جمله این آثار سنگ قبری است با خط کوفی و یا سنگ سوراخدار دیگری که به احتمال سنگ تقسیم آب است. اینها را از سنگ‌های معبد تراشیده‌اند.

پرسش مقاله این است که چگونه و در چه زمانی بقعه امامزاده در این محل قرار گرفته و عناصر کهن‌تر این مجموعه مانند مسجد آن به چه مناسبتی در این مکان بنا شده و اکنون چه نسبتی با بقعه دارند؟ پی بردن به این موضوع محتاج بررسی متون تاریخی و البته پژوهش‌های میدانی است. اما از آنجا که امکان بررسی میدانی برای نگارنده میسر نیست برآنم که نتایج این مطالعات را به کار گرفته، تا به پاسخ‌های قانع‌کننده‌ای دست یابم. این بررسی از مسجد عتیق که کهن‌ترین عنصر این مجموعه است آغاز می‌گردد.

مقدمه

شهر کهن کنگاور یادگارهای قابل توجهی از گذشته در خود دارد؛ نام‌دارترین آنها محوطه‌ی موسوم به «معبد آناهیتا» است. دیگر آثار تاریخی کنگاور همواره در سایه شهرت معبد آناهیتا قرار گرفته و کمتر به چشم آمده و مورد توجه و بررسی علمی قرار گرفته‌اند. از جمله می‌توان حمام‌های توکل، حسن‌خان، و حمام بزرگ (سرجوب)، مسجد جامع و مدرسه‌اش، خانه حشمت‌الله‌خان ساری اصلانی، قره‌مصلی، کاروانسراهای بغدادراه و مجموعه امامزاده ابراهیم (ع) و محلات قدیمی کنگاور را نام برد.^۲

مجموعه امامزاده ابراهیم (ع) در مرکز شهر کنگاور، در گوشه شمال غربی معبد قرار دارد. این بنا در مجاورت بازار و در حاشیه مسیر تاریخی «بغدادراه» است. در ضلع غربی مجموعه، محله گرگون قرار گرفته است. در جنوب و شرق با محوطه باستانی معبد آناهیتا همسایگی دارد. پیشتر این مجموعه منتهی‌الیه شمال غربی محله مسکونی گچ‌کن بود که با آغاز فعالیت‌های باستان‌شناسی و آزادسازی عرصه معبد آناهیتا در سال ۱۳۴۸ بافت مسکونی این محله به تملک دولت درآمد و طبق برنامه اداره باستان‌شناسی خانه‌های این محله را تخریب کردند. آنچه امروز از محله تاریخی گچ‌کن باقی است، چند باب منزل مسکونی در حاشیه شرقی معبد است. بقعه امامزاده ابراهیم (ع) در گوشه شمال غربی معبد و بر روی دیوار سنگی آن جای گرفته است. مجموعه بناهای امامزاده ابراهیم (ع)، شامل بقعه، سردر و سنگاب، مسجد شبستانی و سنگ کتیبه است.

مجموعه امامزاده در عکس هوایی کنگاور در ۱۹۳۷م. مأخذ: اشمیت، پرواز بر فراز شهرهای ایران.

موقعیت مجموعه امامزاده ابراهیم (ع) واقع در گوشه شمال غربی معبد آناهیتا، نقشه از: فرهاد نظری

مسجد عتیق

در تاریخ نامه‌ها و کتاب‌های جغرافیایی دوران اسلامی ایران از کنگاور به صورت قصراللموص^۴ (کاخ دزدان) و کنکور و کنگوار یاد شده است.^۵ دقیقاً نمی‌دانیم که در زمان حمله اعراب به ایران، آبادی کنگاور چه وضعی داشته است. مسالک و ممالک ابن خردادبه (تألیف ۲۵۰ق) در شناسایی وضع کنگاور چندان کمکی به ما نمی‌کند. زیرا وی به شرح راه‌ها و منازل پرداخته است.^۶ اما از نوشته ابن‌رسته (۲۹۰هجری) در اعلاق‌النفیسه در اواخر قرن سوم چنین برمی‌آید که کنگاور در آن زمان قریه‌ای بوده است: «از دکان تا قصراللموص هفت فرسخ است. [...] این کاخ و ایوان خسروان است که از گچ و آجر ساخته شده. این قصر بر قریه‌ای مشرف است». (ابن‌رسته، ۱۳۸۰: ۱۹۶)

در این گزارش ذکری از مسجد نرفته است. ابن‌فقیه در البلدان (تألیف ۲۹۰ق) به ذکر مختصری از قصر دزدان بسنده کرده است. (ابن‌فقیه، ۱۳۴۹: ۳۴)

ابودلف در سفرنامه‌اش (به سال ۳۴۱ق) پس از وصف کاخ خسرو گفته است «در نزدیکی آن، شهر بزرگی است که یک مسجد دارد». (ابودلف، ۱۳۴۲: ۶۶-۶۵) شاید این نخستین متنی است که به وجود مسجدی در کنگاور اشاره کرده است. ابن‌حوقل در صورةالارض (تألیف ۳۶۷ق) کنگاور را ردیف شهرهای مشهور جبال برشمرده (ابن‌حوقل، ۱۳۴۵: ۱۰۵) و به مسجد کنگاور اشاره کرده و گفته «منبر آن را مونس مظفر ساخته است».^۷ (ابن‌حوقل، ۱۳۴۵: ۱۰۲) ابن‌مونس، حاجب‌المقتدر بالله (۲۸۲-۳۲۰ق) خلیفه عباسی بوده است.^۸ از فحوای این کلام می‌توان فهمید که کنگاور مسجد جامع معتبری داشته است. مقدسی در احسن‌التقاسیم فی معرفة‌الاقالیم (تألیف ۳۷۵ق) ضمن اظهار شگفتی از ستون‌های قصر، کنگاور را شهری کوچک معرفی کرده اما از مسجدش یادی نکرده است. (مقدسی، ۱۳۵۲: ۳۰۳)

طوسی در کتاب عجایب‌المخلوقات (تألیف ۵۵۶ق) آورده است: «قصر - شهری است بدین حدود آن را کنگور گویند، بناها است عجیب از سنگ بر سر هم نهاده [...]». (طوسی، ۱۳۴۵: ۳۰۳)

مؤلف معجم‌البلدان (۶۲۳ق) نوشته است: «کنکور، بکسر‌الکافین و سکون‌النون و فتح‌الواو: بلدة بین همدان و قرمیسین و فیها قصر عجیب یقال له قصراللموص ذکر فی القصور و هی الآن خراب [...]». (حموی، ۱۳۶۲: ۲۵۹)

زکریای قزوینی در آثار‌العباد و اخبار‌البلاد (تألیف ۶۷۴ق) نوشته است که کنگاور قصبه‌ای میان همدان و کرمانشاه است و خسرو پرویز در آن قصری بنا کرد. این قصر ناتمام ماند. وی توصیف خود

را تماماً به قصر خسرو اختصاص داده و چیزی از شهر و مسجد عتیق‌اش نگفته است. (قزوینی، ۱۳۶۲: ۵۲۲-۵۲۱) حمدالله مستوفی مورخ عصر ایلخانان در نزهت‌القلوب، به کاخ خسرو و وجه تسمیه کنگاور اشاره کرده و گفته «مونس‌الاستاد در کنگور جامعی ساخت به غایت خوب و عظیم». (قزوینی، ۱۳۶۲: ۱۰۸)

مسجد عتیقی که مونس آن را یا منبرش را ساخته اکنون کجاست؟ آیا چیزی از آن باقی مانده و میتوان به بقایای آن دست یافت یا این که جز یاد و نام آن در منابع و متون تاریخی چیزی نمانده است؟ امروز کنگاور سه مسجد قدیمی دارد که به گمان مسجد عتیق را بر جای هر یک از آنها می‌توان نشانند. اما آنچه بیشتر به حقیقت نزدیک است این که به احتمال مسجد عتیق کنگاور می‌بایست در نزدیکی بقعه امامزاده ابراهیم (ع) بوده باشد. دلیل ما برای این ادعا چند چیز است:

نخست این که امروزه کنگاور مسجد جامعی دارد که آن را فرج‌الله‌خان افشار در زمان فتح‌علی‌شاه به صورت مسجد و مدرسه بنا کرد. این بنا در زلزله ۱۳۳۶ ویران شد و همان‌جا مسجد دیگری به همت مرحوم محمدباقر عراقی از نو بنا شد. از این که این مسجد و مدرسه بر روی مسجد کهنه تری بنا شده اطلاعی نداریم، اما می‌دانیم که در هنگام ساخت در حاشیه شهر و در کنار دروازه شرقی شهر بوده است. عضدالملک در سفرنامه‌اش (۱۲۸۳ق) به موقعیت و بنای مسجد جامع پرداخته است:

اول کوچه، در پهلوی دروازه، باباخان پدر حاجی محمدعلی‌خان مسجد و کاروانسرای ساخته. [...] مسجد را به طرز مدرسه‌ای ساخته‌اند که در حجرات آن طلاب نشست‌اند و پهلوی مسجد کوچه‌ای است که راه عمارات حکومتی و محل تمکن خوانین از آنجا است.^۹

این مسجد بالنسبه در مکان دوری از معبد آناهیتا (یا کاخ خسرو) و مرکز شهر قدیم کنگاور ساخته شده است. در حالی که مورخان و مسالک‌نویسان ضمن توصیف قصر خسرو، گفته‌اند که قریه کنگاور مشرف بر آن است و از مسجد هم یاد کرده‌اند. مسجد عتیق می‌باید در فاصله کوتاهی نسبت به معبد قرار گرفته باشد بنابراین مسجد جامع با مشخصات مسجد عتیق تطبیق نمی‌کند.^{۱۱}

به نظر می‌رسد مسجد عتیق باید در محل مسجد شبستانی فعلی امامزاده ابراهیم (ع) بوده باشد. آنچه ما را به بیان این فرض برمی‌انگیزد وجود چند چشمه طاق در سردابه شبستان مسجد امامزاده است؛ شکل طاق‌ها به نظر می‌رسد متعلق به عصر ایلخانان باشد. در غیر این صورت انتظار می‌رود که مسجد عتیق در همین حوالی جای می‌داشته است.

مسجد مجموعه امامزاده دوطبقه دارد؛ طبقه بالا شبستان و طبقه زیرین سردابه است. ورودی شبستان در جهت شرقی و در کنار دالان ورودی صحن است. در گذشته، منبری از سنگ در سمت چپ محراب شبستان قرار داشته که امروزه از آن فقط چند تصویر و خاطره برجاست. از سردابه یا شبستان طبقه زیرین اکنون دو چشمه طاق باقی است که در اجاره کسبه است. در این سردابه آب گوارایی روان بوده و در آنجا وضو می‌ساخته‌اند. (گلزاری، ۱۳۶۲: ۱۶۴-۱۶۲)

بقعه امامزاده محمدابراهیم بن علی بن الحسین (ع)

بقعه فعلی امامزاده ابراهیم (ع) بنای منفردی است در میان صحنی واقع در گوشه شمال غربی معبد آناهیتا. طرح پلان آن به صورت چهارطاقی است که گنبد دوپوسته ای بر فراز آن قرار گرفته است. دو گلدسته کوتاه آجری نیز بر روی پیش‌طاق ورودی امامزاده قرار دارد. ساختمان بقعه ساده و عاری از تزئینات معماری است. قبر امامزاده در صندوقچه چوبی بدون نقش و کنده‌کاری در میان ضریحی مشبک چوبین قرار داشته که پیش‌تر در آتش سوخته و به جای آن یک ضریح فلزی با تزئینات مفصل قرار گرفته است. (گلزاری، ۱۳۶۲: ۱۶۱)

بنای این بقعه کهن نیست. بنای قدیمی بقعه در زلزله سال ۱۳۳۶ تخریب شد و بنایی بزرگ‌تر و تقریباً به همان شکل بنای قدیمی بر جای آن ساختند. (گلزاری، ۱۳۶۲: ۱۶۱) اطلاع ما از بنای سابق امامزاده محدود به نوشته‌های قاجاری و عکس‌ها و تصاویر آن دوره تا پیش از وقوع زلزله است. مثلاً در طرحی که فلاندن از کنگاور کشیده، گنبد و سردر امامزاده ابراهیم تصویر شده است. در این طرح، شکل گنبد متفاوت از شکل گنبد فعلی است. وانگهی از گلدسته‌ها خبری نیست. بنابراین گلدسته می‌تواند از ابتکارات زمان بازسازی باشد.

چنانکه در بخش نخست همین مقاله گفته شد، کنگاور در سده‌های نخست و میانی دوران اسلامی مسجد معروفی داشته است. در نوشته هیچ یک از مورخان از امامزاده نامی برده نشده است. ممکن است که امامزاده فاقد بنا و بارگاه قابل توجهی بوده که به آن اشاره نکرده‌اند. در محوطه پشت امامزاده کتیبه وقف‌نامه‌ای از دوره فتحعلی‌شاه موجود است که متن آن عیناً خواهد آمد. در این کتیبه نیز اشاره‌ای به وجود امامزاده نشده است. قدمت نخستین اسنادی که وجود بقعه امامزاده را گواهی می‌کنند حداکثر به دولت محمدشاه قاجار می‌رسد. سند مورد نظر ما سفرنامه فلاندن و تصویرهای اوست که به روشنی ترکیب

ساختمانی امامزاده و معبد و شهر کنگاور را نشان می‌دهد. به عقب کشیدن تاریخ ساخت بقعه فقط بر اساس فرض و گمان است. اوژن فلاندن و پاسکال کست که در سال ۱۸۴۰-۱۸۴۲ م با دقت موشکافانه‌ای معبد آناهیتا را از نظر گذرانده و نگاهی هم به قصبه کنگاور داشته‌اند:

آیا کنگاور به این شهر کوچک، کم‌جمعیت، و کم‌خانه اتلاق می‌شود؟ در صورتی که در قدیم به سبب احترامی که می‌داشته اهمیت بی‌سزا داشته است. امروز مسجدی کوچک و بازاری مختصر و دروازه‌ای دارد. با وجود این بر تمامی دهکده‌های مجاورش برتری دارد /.../ (فلاندن، ۲۵۳۶: ۱۸۸)^{۱۲}

در سفرنامه‌های اواسط و اواخر دوره قاجار برجاست - که موضوع آنها شرح مسافرت عتبات و حج است - اطلاعاتی عاید می‌شود که در شناخت وضع امامزاده سودمند است.^{۱۳} اما از سیاحت‌نامه مسافران فرنگ که پیش از این به ایران آمده بودند مطلبی برای موضوع ما دستگیر نمی‌شود.^{۱۴}

عضدالملک در اواخر سال ۱۲۸۳ ق از طرف ناصرالدین‌شاه مأمور شد خشت‌های طلای گنبد‌های مطهر امام علی‌النقی (ع) و امام حسن‌العسکری (ع) را به عتبات برده و به شیخ عبدالحسین طهرانی (شیخ‌العراقین) تحویل دهد. وصف کنگاور در این سفرنامه از این قرار است:

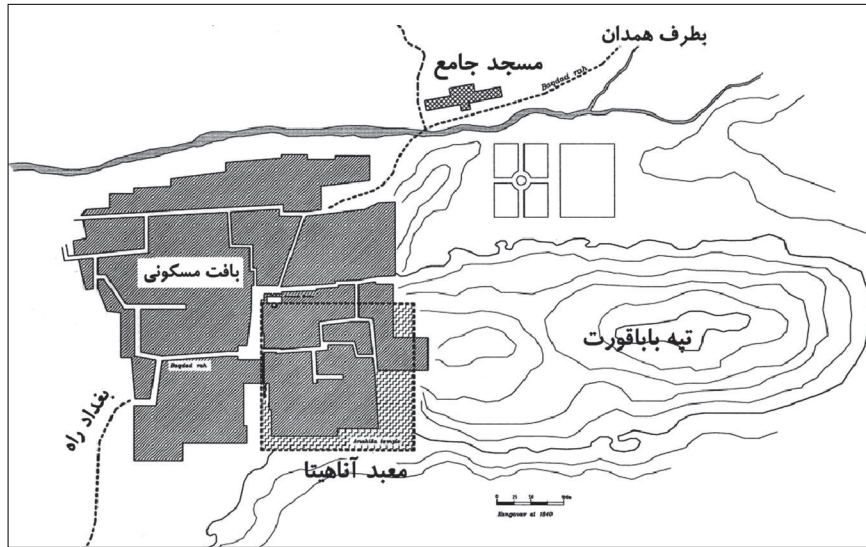
در طرف جنوب پهلوی صحرا قلعه‌(ای) از سنگ است که گویند شمرام عروس نمرود ساخته /.../ در طرف شمالی آن قلعه، سمت بازار شهر، امامزاده‌(ای) است موسوم به شاهزاده ابراهیم، پسر امام موسی کاظم علیه السلام است. (عضدالملک، ۱۳۷۰: ۵۱-۵۰)

ادیب‌الملک و سدیدالسلطنه نیز از بنای امامزاده یاد کرده‌اند. عبدالعلی‌خان ادیب‌الملک از خاندان مراغه‌ای، برادر بزرگ اعتمادالسلطنه (صنیع‌الدوله) در سفری که در نیمه دوم سده سیزدهم هجری داشته، آبادی‌ها و سرزمین‌های غربی ایران و بعضی از شهرهای عراق عرب همراه با بناها و آثار تاریخی به ویژه عتبات عالیات را معرفی کرده و کنگاور از آن جمله است:

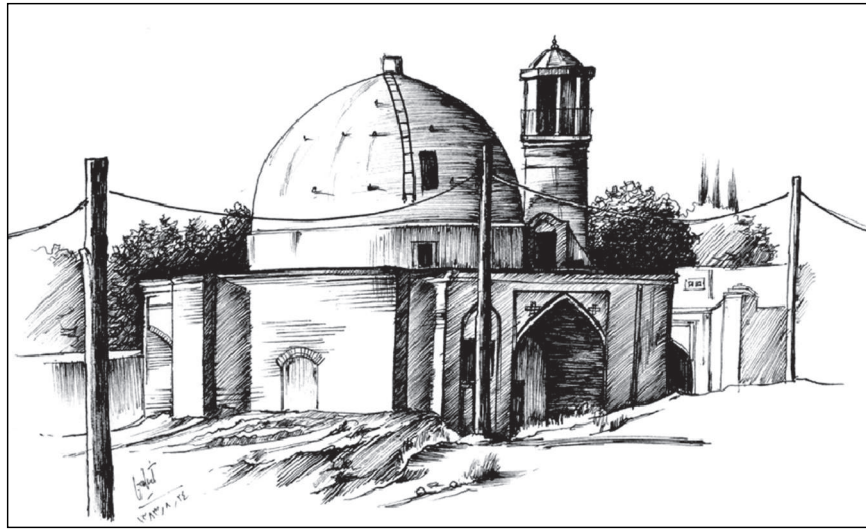
بالجملة کنگاور پانصد خانوار رعیت دارد و یک صد باب دکان نیز دیده در آنجا می‌شمارد. دو مسجد و یک امامزاده دارد که از نواده جناب سید سجاد علیه السلام است. (ادیب‌الملک، ۱۳۶۴: ۴۴-۴۲)

درالتدقیق فی سیرالطریق سفرنامه محمدعلی‌خان سدیدالسلطنه کبابی (سفر در ۱۳۱۴-۱۳۱۶ ق) فهرست‌وار از برخی آثار کنگاور نام برده شده است.

نقشه کنگاور در سال ۱۸۴۰م.
مأخذ: فلاندن، سفرنامه اوزن فلاندن به ایران.
نامگذاری اعلام نقشه از فرهاد نظری است.

تصویر امامزاده، ترسیم فرهاد نظری

از میان بناها و عمارت‌های کنگاور یک یا دو مسجد و ارگی آجری جالب توجه است، ولی اینها در مقایسه با ویرانه‌هایی که در دل قصبه واقع شده است و می‌بایست زمانی عمارتی باشکوه بوده باشد، بی‌اهمیت به نظر می‌رسند. (جکسن، ۱۳۷۶: ۲۷۷) به احتمال این دو مسجد عبارتند از مسجد جامع و مسجد ملاحسن. ارگ آجری نیز قلعه خوانین افشار است که حکومت کنگاور در دست آنان بود. (نظری، ۱۳۸۸: ص ۲۶۰-۲۵۷)

براساس مستندات عرضه شده می‌توان گفت که قدمت بنای امامزاده ابراهیم (ع) به قبل از دوران قاجار بازمی‌گردد. در محوطه امامزاده سنگ کتیبه‌ای موجود است که تاریخ ۱۱۴۲ق بر آن نقر شده است. در بررسی تاریخچه مجموعه بناهای امامزاده باید به این کتیبه توجه کرد. محتوای این کتیبه به امامزاده و

کنگاور از بلاد ایران محسوب می‌شود. دهقانیت آن بلده بر مدنیت تفوق دارد. سه باب حمام معروف به حمام کهنه، حمام نو، حمام میدان و دو مسجد معروف به مسجد ملاحسن و مسجد قلعه و دوازده آسیا دارند و مشروب اهالی از قنات گازرخانه‌ی و چشمه دوستعلی است [...] (سدیدالسلطنه، ۱۳۶۲: ۳۱۱)

مسجد ملاحسن روبروی معبد آناهیتا، پایینتر از حمام توکل است و به احتمال منظور از مسجد قلعه همان مسجد جامع است که در کنار قلعه و عمارات حکومتی واقع بوده است. عجیب است که در این سفرنامه، از بنای امامزاده ملحقات آن ذکری به میان نیامده است. ویلیامز جکسن (۱۸۶۲ - ۱۹۳۷م) کنگاور را شهر کوچکی با قدمت بسیار معرفی کرده که جایگاه ویرانه‌های مهمی است. (جکسن، ۱۳۷۶: ۱۴۹)

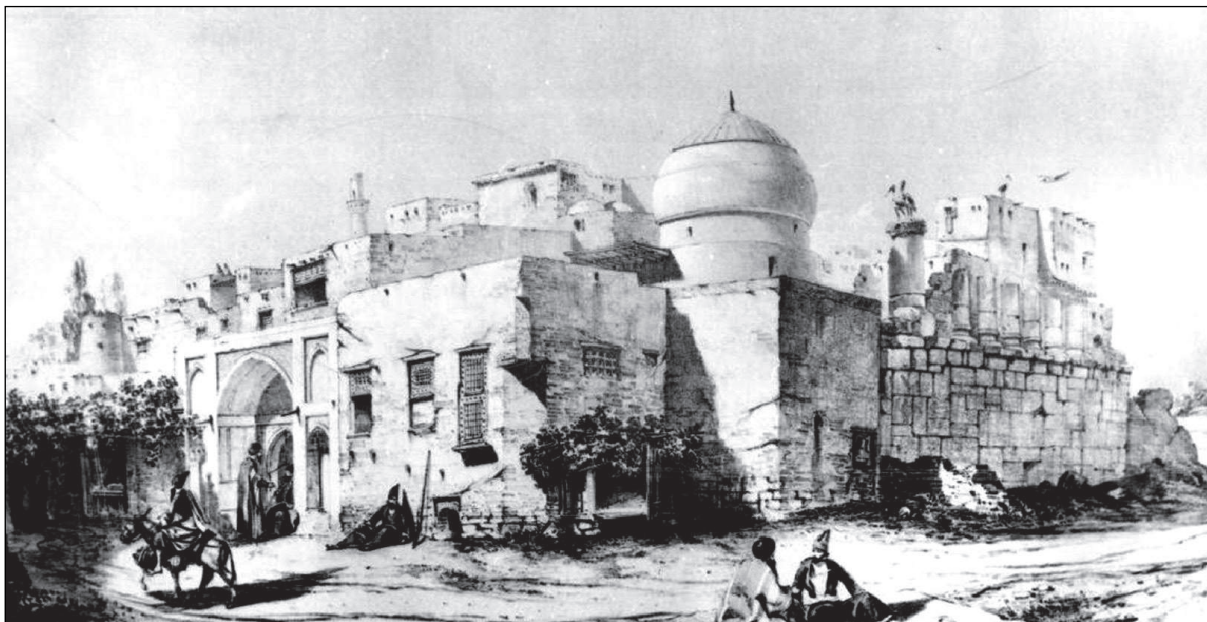

ورودی مسجد شبستانی. سنگاب کنار ورودی از سنگ های معبد آناهیتا ساخته شده است.

بنای آن ارتباطی ندارد،^{۱۵} اما این که چرا این سنگ در صحن امامزاده واقع شده می‌تواند بیانگر این باشد که این مکان محل مقدس و مورد رجوع و توجهی بوده است. ممکن است گفته شود این سنگ در مسجد جامع قرار داشته و به دلایلی که بر ما پوشیده است آن را به اینجا آورده اند. در مسجد جامع کتیبه دیگری شبیه به این وجود دارد که در محرم ۱۲۴۳ق یعنی یک سال پس از کتیبه مورد بحث ما حجاری شده است. بنابراین بعید است که این کتیبه را از مسجد جامع آورده باشند.

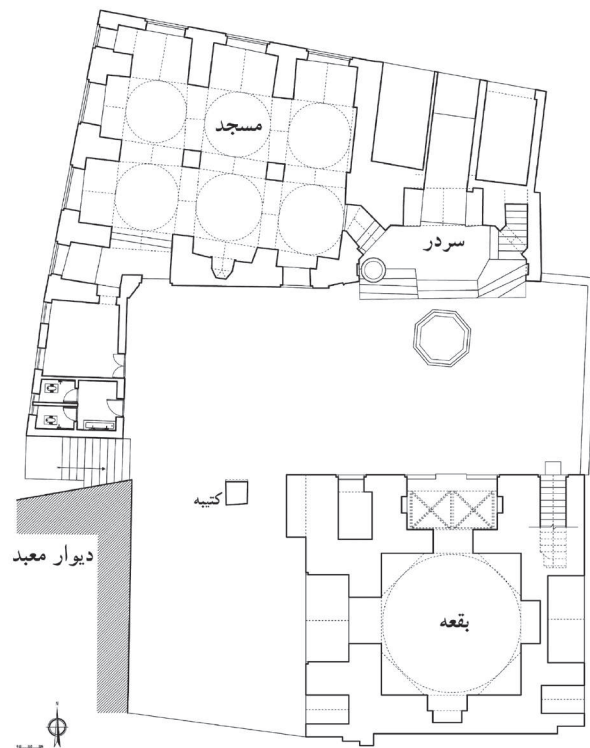
کتیبه را بر صورت یکی از سنگ های معبد حجاری کرده اند، اما این دلیل قانع کننده‌ای برای قرارگیری کتیبه در این محل نیست.^{۱۶} زیرا حمل آن به نقاط دیگر کار دشواری نیست، چنانکه بسیاری از قطعات سنگی معبد را به نواحی پیرامون معبد برده و به کار گرفته اند. اگر تاریخ وقف و تاریخ حجاری سنگ یکی باشد دور از واقع نیست که در زمان حجاری کتیبه بقعه امامزاده ابراهیم وجود داشته و این سنگ را جهت نمایش در آنجا گذاشته‌اند. فلاندن ۱۴ سال پس از تاریخ کتیبه یعنی در ۱۲۵۶ق/۱۸۴۰م تصویری از گنبد و سردر امامزاده عرضه کرده که فرضیه بالا را تقویت می‌کند.

منظر عمومی امامزاده ابراهیم (ع) و بخشی از معبد آناهیتا در سال ۱۸۴۰م. مأخذ: فلاندن، سفرنامه اوژن فلاندن به ایران.

در عهد فتحعلی شاه قاجار بنا شده و در اسناد و متون این دوره به این که پیش تر در این مکان مسجدی بوده اشاره ای نشده است. سند دیگری که فرضیه ما را مبنی بر این که بقایای مسجد عتیق را در نزدیکی و یا در محوطه امامزاده باید جست وجود سنگ کتیبه ای در صحن امامزاده بود. موضوع این کتیبه موقوفات مسجد و مدرسه است که امروز به نام مسجد جامع می شناسیم. محتوای این کتیبه گرچه به امامزاده و مسجدش مربوط نمی شود اما وجود آن در این مکان نشان از این دارد که در هنگام ساخت مسجد جامع این مکان، مکان مذهبی محل رجوع مردم بوده است. اگرچه تا پیش از طرح های فلاندن - در اواسط حکومت محمدشاه - به وجود بارگاه و بقعه امامزاده ابراهیم (ع) اشاره نشده، اما به قرارگیری کتیبه در این جا می تواند گواه وجود محوطه ای مذهبی باشد.

مسجد شبستانی امامزاده ابراهیم (ع) سرداب های دارد که شکل قوس های آن به قوس های رایج دوره ایلخانان نزدیک است، با این حال تکمیل اطلاعات و نزدیکی به واقعیت نیازمند به انجام گمانه های باستان شناسی و پی گردی و مطالعات بیشتر است.

پلان مجموعه امامزاده ابراهیم (ع)، مأخذ نقشه: فرهاد نظری

پی نوشت ها

- ۱- بخشی از اطلاعات و نقشه های این مقاله را دوست گرامی جناب آقای مهندس فرهاد نظری در اختیار نگارنده قرار داده اند.
- ۲- برای اطلاع بیشتر از احوال و آثار کنگاور نک: گلزاری، کرمانشاهان و کردستان، ص ۱۱۱-۲۰۱؛ نظری، «سیمای تاریخی کنگاور»، ص ۲۵۷-۲۷۵.
- ۳- برای آثار دوره اسلامی نک: کامبخش، معبد آناهیتا.
- ۴- سبب نام گذاری کاخ دزدان به روایت طبری چنین است: «وقتی نعیم و همراهان در کنکور منزلگاه کردند، دزدی چهارپایی از آن مسلمانان را برد و آنجا را قصرالصوص [قصر دزدان] نامیدند. آنگاه نعیم از تپه روان شد و مقابل همدان فرود آمد». طبری، تاریخ طبری، ج ۵: ص ۱۹۷۲. دمشق در نخبه‌الدهر کوشک دزدان گفته است. دمشق، نخبه‌الدهر فی عجایب‌البَرّ و البحر، ص ۲۹۰.
- ۵- در این باره نک: بهمنی، «قصرالصوص یا کنگاور»، ص ۴۲۰-۴۲۳.
- ۶- «از دکان تا قصرالصوص [کنگاور] ۷ فرسخ، از قصرالصوص تا خنداد ۷ فرسخ، از خنداد تا گردنه همدان، و از آنجا تا ده غسل ۳ فرسخ، از ده غسل تا همدان ۵ فرسخ راه است». ابن خردادبه، مسالک و ممالک، ص ۲۵.
- ۷- نیز نک: لسترنج، جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی، ص ۲۰۳-۲۰۴.

نتیجه‌گیری

در منابع تاریخی از سده های نخستین هجری از مسجد کهنی در کنگاور نام برده شده است. این مسجد را مونس حاجب المقتدر بالله بنا کرده بود. از سده های میانی به بعد نام و ذکری از این مسجد عتیق در میان نیست. در خبر است که این مسجد در نزدیکی و متصل به قصر خسرو بوده است. امروزه در نزدیکی بنای معبد آناهیتا، مجموعه امامزاده ابراهیم (ع) قرار دارد. در این مجموعه، مسجد شبستانی کوچکی برپا و دایر است. به نظر نگارنده مسجد عتیق وصف شده در متون را می باید در این حوالی جستجو کرد.

اما وجود مسجد جامع فعلی کنگاور سبب می شود که نسبت و رابطه این مسجد و مسجد عتیق را بازنگرییم. به چند دلیل نمی توان پنداشت که مسجد جامع فعلی را بر جای مسجد عتیق ساخته باشند؛ نخست این که مسجد عتیق در نزدیکی قصر خسرو بوده و مسجد جامع در فاصله نسبتاً دوری از معبد ساخته شده است. دیگر این که مسجد جامع که به صورت مدرسه بوده

فهرست منابع و مآخذ:

- ۱- ابن حوقل، صورة الارض، ترجمه دکتر جعفر شعار، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۵.
- ۲- ابن خردادبه، المسالك و الممالک، ترجمه سعید خاکرند، تهران: میراث ملل، ۱۳۷۱.
- ۳- ابن رسته، احمد بن عمر، الاعلاق النفیسه، ترجمه دکتر حسین قره‌چانلو، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۰.
- ۴- ابوبکر احمد بن محمد بن اسحاق همدانی، البلدان (بخش مربوط به ایران)، ترجمه مسعود، تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۹.
- ۵- ابودلف (ابن المهلهل)، سفرنامه ابودلف در ایران، با تعلیقات ولادیمیر مینورسکی، ترجمه سیدابوالفضل طباطبایی، تهران: انتشارات فرهنگ ایران زمین، ۱۳۴۲.
- ۶- ادیب‌الملک، عبدالعلی‌خان، سفرنامه ادیب‌الملک به عتبات (دلیل الزائرین)، به تصحیح مسعود گلزاری، تهران: دادجو، ۱۳۶۴.
- ۷- اعتمادالسلطنه، محمدحسن‌خان، مرآت‌البلدان، ۴ ج، به تصحیح دکتر عبدالحسین نوبی و میرهاشم محدث، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۷.
- ۸- اوتر، ژان، سفرنامه ژان اوتر، ترجمه دکتر علی اقبالی، تهران: جاویدان، ۱۳۶۳.
- ۹- اولیویه، سفرنامه اولیویه، ترجمه محمد طاهر میرزا، تصحیح و حواشی دکتر غلامرضا وهرام، تهران: اطلاعات، ۱۳۷۱.
- ۱۰- بایندر، هانری، سفرنامه هانری بایندر (کردستان، بین‌النهرین و ایران)، ترجمه کرامت‌الله افسر، تهران: یساولی، ۱۳۷۰.
- ۱۱- بهمنی، اردشیر، «قصرالصوص یا کنگاور»، در: یغما، شماره ۳۳۷، مهر ۱۳۵۵، ص ۴۲۰-۴۲۳.
- ۱۲- حموی، یاقوت، ابی عبدالله، معجم‌البلدان، به اهتمام وستنفلد، تهران: چاپ افست اسدی، ۱۹۶۵م، ج ۶.
- ۱۳- حموی، یاقوت، برگزیده مشترک یاقوت‌حموی، ترجمه محمد پروین گنابادی، تهران: امیرکبیر، ۱۳۶۲.
- ۱۴- دمشقی، محمد بن ابی‌طالب، نخبه‌الدهر فی عجایب‌البرز و البحر، ترجمه حمید طبیبیان، تهران: اساطیر، ۱۳۸۲.
- ۱۵- دهخدا، علی‌اکبر، لغت‌نامه دهخدا، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۷.
- ۱۶- دولاوله، پیتر، سفرنامه پیتر دولاوله، ترجمه شعاع‌الدین شفا، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۴۸.
- ۱۷- سدیدالسلطنه، محمدعلی‌خان، سفرنامه سدیدالسلطنه (التدقیق فی سیرالطریق)، به تصحیح احمد اقتداری، تهران: بهنشر، ۱۳۶۲.
- ۱۸- طبری، ابن جریر، تاریخ طبری، ترجمه ابوالقاسم پاینده، تهران: بنیاد فرهنگ ایران، ۱۳۴۹.
- ۱۹- طوسی، محمد بن احمد، عجایب‌المخلوقات، به کوشش منوچهر ستوده، تهران: بنگاه نشر و ترجمه کتاب، ۱۳۴۵.
- ۲۰- عضدالملک، علی‌رضا، سفرنامه عضدالملک به عتبات، به کوشش حسن مرسلوند، تهران: مؤسسه پژوهش و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۰.
- ۲۱- فلاندن، اوژن، سفرنامه اوژن فلاندن به ایران، ترجمه حسین نورصادقی، تهران: انتشارات اشراقی، ۲۵۳۶.
- ۲۲- گلزاری، مسعود، کرمانشاهان و کردستان، تهران: انتشارات انجمن آثار ملی، بیتا.
- ۲۳- لسترینج، گای، جغرافیای تاریخی سرزمین‌های خلافت شرقی، ترجمه محمود عرفان، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۳۷.
- ۲۴- مستوفی قزوینی، حمدالله، نزهة‌القلوب، به اهتمام گای لسترینج، تهران: دنیای کتاب، ۱۳۶۲.
- ۲۵- ناصرالدین‌شاه، شهریار جاده‌ها (سفرنامه ناصرالدین‌شاه به عتبات)، به کوشش محمدرضا عباسی و پرویز بدیعی، تهران: سازمان اسناد ملی ایران، ۱۳۷۲.
- ۲۶- نظری، فرهاد، «سیمای تاریخی کنگاور»، در: مجموعه مقالات سومین کنگره تاریخ معماری و شهرسازی ایران (ارگ بم)، ج پنجم، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور، ص ۲۵۷-۲۷۵.
- ۸- «مونس‌الاستاد، مونس خادم، مونس المظفر امیرالامرای دربار عباسیان، معاصر مقتدر بالله و القاهر بالله بود و القاهر بالله به کمک او و ابویعقوب اسحاق نوبختی به خلافت نشست [...]». دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ذیل «مونس».
- ۹- اصطخری در مسالک‌الممالک (۳۴۰ق) منازل پس و پیش قصرالصوص را برشمرده و ذکری از شهر و آثارش به میان نیاورده است.
- ۱۰- عضدالملک، سفرنامه عضدالملک به عتبات، ص ۵۰. این باباخان فرزند فرج‌الله خان هموست که نامش در کتیبه وقف‌نامه آمده است.
- ۱۱- از توضیح اولیویه - که در ابتدای حکومت قاجار کنگاور را دیده است - نیز چنین برمی‌آید که شهر کنگاور در محدوده دیوار شمال معبد شکل گرفته است: «طرف شمال [معبد] با بقیه اختلاف داشت. [...] چون این قسمت به ده متصل بود، بیشتر خرابی به آن رسیده بود». اولیویه، سفرنامه اولیویه، ص ۴۸. از روی نقشه فلاندن (ترسیم در ۱۸۴۲) و عکس‌های قاجار و عکس‌های هوایی اشمیت (۱۹۳۷) نیز به خوبی می‌توان فهمید که در آن زمان مسجد جامع فعلی در حاشیه شمال شرقی راه بوده و بعید است که مسجد عتیق در این مکان بوده باشد.
- «طرف شمال [معبد] با بقیه اختلاف داشت. [...] چون این قسمت به ده متصل بود، بیشتر خرابی به آن رسیده بود». اولیویه، سفرنامه اولیویه، ص ۴۸.
- ۱۲- کنت دو سرسی در سفارت فوق‌العاده ایران (۱۸۳۹-۱۸۴۰م) گفته است که «کنگاور دهکده بزرگی است. حتی عتیقه‌فروشان آن را خیلی خوب می‌شناسند، زیرا در کنارش خرابه‌هایی وجود دارد که می‌گویند از عهد ساسانیان است [...]». سرسی، سفارت فوق‌العاده ایران، ص ۲۲۱.
- ۱۳- سفرنامه ناصرالدین‌شاه به عتبات در سال ۱۲۸۷ق از این دست است. وی در کنگاور مانده و معبد آن‌اهیتا را دیده است اما از امامزاده نامی نبرده است. ناصرالدین‌شاه، شهریار جاده‌ها، ص ۳۷. نیز نک: اعتمادالسلطنه، مرآت‌البلدان، ج ۳ و ۲، ص ۱۶۲۰-۱۶۲۱.
- ۱۴- از جمله این سیاحان پیتر دولاوله است که در عصر شاه عباس کبیر در کنگاور بار افکند، اما از گفته‌اش مطلبی حاصل نمی‌شود. نک: دولاوله، سفرنامه پیتر دولاوله، ص ۱۹-۲۰. ژان اوتر در زمان حکومت نادرشاه به ایران آمد و کنگاور بر سر راهش قرار داشت. توضیح او در کنگاور بیشتر متوجه معبد است. اوتر، سفرنامه ژان اوتر، ص ۱۷۸.
- ۱۵- متن کتیبه تا کنون چندبار به چاپ رسیده و نیازی به تکرار آن نیست. جهت اطلاع از متن کتیبه نک: گلزاری، تاریخ کردستان و کرمانشاهان، ص ۱۶۲؛ نظری، «سیمای تاریخی کنگاور»، ص ۲۶۸-۲۶۹.
- ۱۶- این سنگ در ضلع غربی بقعه قرار داشت. روی کتیبه به سمت شمال بود. در چندسال گذشته و در طی مسقف کردن بخش غربی صحن، این سنگ را به محوطه پشت بقعه منتقل کردند.

Search for Atigh Mosque of Kangavar

Ali Rangchian*

Member of Art Faculty, Semnan University
Master degree in Heritage Conservation

The ancient city of Kangavar shines with noticeable historic heritages among them Anahita temple as the most famous one. Yet, the rest heritages and buildings are all in the shadow of Anahita and due to this, there has been always less attention to them. One of these heritages is the ancient Emamzadeh Ebrahim complex.

The monument of Emamzadeh Ebrahim is located at down town of Kangavar and in the western north of Anahita temple. This complex has historic components. Actually, it is hardly difficult to determine the complex's historic period since there is no inscription or clear date within the complex. While, this place had not seen any tracking or excavation operation during the past years. On the other hand and according to the historical references, Kangavar has gained a credible mosque built by Mounes –al-Ostad – chamberlain Moghtader Bellah at the first years of Islamic period.

Today, there is no sign of this mosque. The writer is trying to evaluate this historic complex through Field research and looking at a relationship between Atigh mosque and the present mosque.

Keywords: Kangavar, Atigh mosque, Emamzadeh Ebrahim, Jame mosque, Anahita temple

Contents

Search for Atigh Mosque of Kangavar	5
Ali Rangchian Member of Art Faculty, Semnan University Master degree in Heritage Conservation	
Pathological changes in Golpaygan scrimshaw	15
Sedighe yavari¹, Ali Asghar Fahimifar Ph.D² 1- master of Islamic Art Tarbiat modares university 2- Assistant Professor of Tarbiat Modares University	
Military Fortifications of Tabaristan in Bavandids Era	23
Adel Taghavi; Ph.D¹, Hassan Hashemi Zarj Abadi; Ph.D², 1- Assistant Professor, Archaeology Department of Mazandaran university 2- Assistant Professor, Archaeology Department of Birjand university,	
Persian carpet in logbooks of the Qajar dynasty	37
Hossein Kamandlo[*] Member of art faculty, Semnan University	
Archaeological Park; The Function to Conservation of Urban Archeological sites in Extension Progress	45
Vahid Heidary¹, Fatemeh Arzhamand² 1- Member of art faculty, Semnan University, Master degree in Heritage Conservation 2- Master degree in Heritage Conservation	
Teaching pottery and its effect on the elementary students creativity.	59
Shahram Vahedi (PH.D)¹, Mehdi Mohamad zade(PH.D)², Maryam Ansari Yekta³ 1- Assistant professor university of Tabriz 2- Assistant professor university of Islamic art tabriz 3- MA of Islamic art Tabriz	
Housing design from the perspective of Environmental policy Approaches to the Explanation of the Holy Quran	71
Mohammad reza Bemanian (PH.D) Professor Factually of Art & Architecture University of Tarbiat Modares	
Extended Abstracts	84

HONAR – HA – YE – KARBORDI 2

Journal of Applied Arts, University of Semnan

Spring - Summer 2013

License Holder : University of Semnan

ISSN : 2252 – 0260

Director – In – Charge : **SEYYED ABOOTORAB AHMADPANAH**

Editor – In – Chief : **MOHAMMAD KHAZAEI**

Editor : **Ebrahim Bagheri**

Editorial Board (in alphabetical order) :

YA'GOOB AZHAND

Professor of Fine Arts Faculty , University of Tehran

SEYYED ABOOTORAB AHMADPANAH

Assistant Professor of Art Faculty , University of Semnan

HASSAN AKBARI BEIRAGH

Associate Professor of Humanities Faculty , University of Semnan

MEHDI HOSSEINI

Professor of Painting , University of Art

ABDOLMAJID HOSSEINI RAD

Associate Professor of Fine Arts Faculty , University of Tehran

MOHAMMAD KHAZAEI

Associate Professor of Art Faculty , Tarbiat Modarres University

ABOLGHASEM DADVAR

Associate Professor of Art Faculty , Alzahra University

Executive Director : **Mohsen Naseri**

Logo Type : **Javad Pooyan**

Cover Design : **Mohsen Naseri**

Publisher : University of Semnan Press

Address : College of Arts, University of Semnan, Semnan, Iran

E-Mail : aaj@mail.semnan.ac.ir

Website : <http://aaj.semnan.ac.ir>

Phone : (+98-231) 3340062

Fax : (+98-231) 3340062